

LENGYEL ANDRÁS

Egy bécsi magyar könyvkiadó: a Julius Fischer Verlag

Az 1919 utáni bécsi magyar emigráció története lényegében máig földolgozatlan.¹ Sokáig egyetlen dimenziója volt csak szem előtt, a politikai, s ez az egész emigráció megítélését eleve meghatározta – pró és kontra. Kétségtelen, ez az emigráció csakugyan politikai emigráció volt, létrejöttének oka az adott politikai helyzetben keresendő. De az a vándorbotot fogó réteg, amely részben a „kommün” alatt, nagyobb részben pedig már a kommün bukása után Bécsbe tette át székhelyét, jórészt erős intellektualitású értelmiségiekből állt. Többnyire írók, újságírók, művészek, a könyv kultúra különböző rangú szereplői alkották. S mivel önmagukat a „kurzus” ellenzékeként határozták meg, végső soron egy Bécsbe, tehát a Magyarországhoz legközelebb fekvő európai nagyvárosba áthelyezett ‘magyar ellenkultúra’ volt ez. Azt folytatták, ami az 1919 előtti másfél évtizedben itthon formálódott ki, de immár merőben más helyzetben, megváltozott nézőpontból. A „kurzus” őket, s ők magukat is politikai szereplőknek tudták, ám tényleges közvetlen politizálási lehetőségük nem nagyon volt: szerepük valójában „csak” kulturális jellegű lehetett. „Politizálásukkal” is, műveikkel is a magyar kultúrát alakították. Ezt a munkát három vonatkozásban el is végezték. (1) A Magyarországon el nem mondható, nyilvánosan nem képviselhető összefüggéseket megfogalmazták, nyilvánosságra hozták. (2) Az anyaországtól elszakadó, utódállami kisebbségekké lett magyarság számára közvetve s közvetlenül is „magyar” kultúrát kínáltak, provizorikusan betöltve azt a hiányt, amely az anyaországtól való elszakadás miatt állt elő, és saját erőből még nem volt pótolható. (3) Közvetlenül érintkezve az osztrák, sőt általában a német nyelvű kultúra fejleményeivel, közvetítették azokat a magyar olvasók felé, ugyanakkor – alkalmi együttműködések keretében – megkezdték a német nyelvű kultúrákba való magyar beépülést. Ha tudjuk, hogy az 1920-as évek első felében Magyarországon erős kulturális bezárkózás következett be, amely – más tényezőkkel társulva – lehetetlenné tette az új helyzet mélyebb – nyilvános – intellektuális földolgozását és megértését,

¹ Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert az emigrációról nagyon is sok írás szól, de ezek túlnyomó többsége efemer értékű, relevanciája minimális. Magam mérvadóknak Litván György kutatásait tartom, l. LITVÁN György: *Irányzatok és viták a bécsi magyar emigrációban*. In: Uő: *Magyar gondolat – szabad gondolat. Válogatott történeti tanulmányok*. Bp. 2008. Osiris Kiadó, 227–260. Ugyancsak ő adta ki az emigráció életének egyik fontos dokumentumát, amely sok mindent belülről világít meg: *Jászi Oszkár naplója 1919–1923*. S. a. r.: LITVÁN György. Bp. 2001. MTA Történettudományi Intézet.

akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a bécsi magyar emigráció kulturális teljesítménye megkülönböztetett figyelmet érdemel.

Az emigráció kulturális intézményrendszere sajnos mindmáig nincs fölmérve, számba véve. Pedig a könyvkiadás, a folyóirat- és napilapkiadás számos jelentős intézményt produkált, s ezek igénylik a tárgyilagosságra törekvő, szakszerű történeti fölmérést.

Az egyik ilyen, szembesülésre méltó bécsi magyar kulturális intézmény a Julius Fischer Verlag volt. A név maga persze megtévesztő: osztrák (német) könyvkiadót sejtet. Egyik régebbi tanulmányában a különben tájékozott Markovits Györgyi szintén magyar könyveket is megjelentető osztrák cégnek² vélte a Julius Fischer Verlagot. Igaz, nem sokkal később félig-meddig már revideálta álláspontját, amikor a magyar szakirodalomban elsőként leírta, hogy Julius Fischer valójában Gömöri Gyula³ – azaz magyar ember. A kiadó magyar voltának kiadványain keresztül való bemutatása azonban elmaradt, s ennek a bécsi magyar könyvkiadónak az emléke voltaképpen elhomályosult. Csak könyvárverések egy-egy érdekesebb tétele jelezte, hogy létezett, hogy valaminő szerepe volt a magyar kultúra pozícióinak alakításában. Ezért is jelentett meglepetést, hogy József Attila levelezésének kiadásakor, az összegyűjtött anyagban maga Gömöri Gyula „leplezte le” Julius Fischerrel való azonosságát. Gömöri 1936. június 20-án egyebek közt ezt írta a költőnek: „Kedves József Attila! Jó régen találkoztunk, de remélem, hogy azért emlékszik rám. A megboldogult bécsi Julius Fischer Verlag tulajdonosa voltam.”⁴ Aláírni pedig így írta alá levelét: „Gömöri Gyula (Magyarosított nevem ez.)” De jellemző, hogy a levélhez fűzött jegyzetben még ekkor is ezt olvashatjuk: „Gömöri Gyuláról (aki nyilván azonos Julius Fischer bécsi könyvkiadóval) semmi közelebbit nem sikerült megtudnunk.”⁵

A József Attila-kötet azonban eljutott az Angliában élő Gömöri György professzorhoz, aki a levélíró Julius Fischerben saját nagybátyját azonosította, s ezt a tényt megírta Stoll Bélának. Magam is Stolltól, pontosabban a neki írt Gömöri-levélből értesültem a perspektívát nyitó szerencsés azonosításról. Ezzel pedig, immár Gömöri György segítségével,⁶ megnyílt az út a legfontosabb adatok összegereblyezéséhez és a szükséges kiegészítő föltárásokhoz, majd az adatok egységes rendben való prezentálásához.

* * *

Az első kérdés nyilvánvalóan az: mi tudható Gömöri Gyuláról? Hogyan alakult életútja a Julius Fischer Verlag megalapításáig?

² MARKOVITS Györgyi: *A magyar emigráció irodalmi munkássága a két világháború között.* = Az OSZK Évkönyve 1967. 487.

³ MARKOVITS Györgyi: *Honi hontalanok és hontalan honiak – az új Magyarországért.* = Az OSZK Évkönyve 1974/75. 559.

⁴ *József Attila levelezése.* Összeáll.: H. BAGÓ Ilona, HEGYI Katalin, STOLL Béla. S. a. r., jegyz.: STOLL Béla. Bp. 2006. Osiris Kiadó, 453. (A továbbiakban: JAlev.)

⁵ JAlev. 702.

⁶ Itt kell megköszönöm Gömöri György segítségét, aki családi emlékei fölidezésével megkönynyítette kutatásom kezdeti lépéseit.

Gömöri Gyula szócikke hiányzik lexikonainkból, személyét egyedül Gulyás Pál⁷ szerepelteti egy erősen lyukas, téves adatokkal és föltevésekkel terhelt szócikkben. Egyéb adat sem sok van. Hogy mikor született, azt például az általam ismert nekrológjai sem adják meg. A *Corvina*⁸ egyáltalán nem beszél erről, a *Népszava*⁹ pedig azt mondja róla, hogy 54 éves korában halt meg. Ez utóbbi azonban legföljebb hozzátételezés adat. A budapesti VIII. kerületi halotti anyakönyv 1901/1937. számú bejegyzése¹⁰ ugyanis az elhunytat 52 évesnek mondja, s ezt az anyakönyvi bejegyzést megerősíti, hogy a Kozma utcai temetőben lévő síron (38/B parcella, 36 sor, 12. sírhely) a születés és a halál dátuma: 1885–1937. Gömöri Gyula tehát (még Fischer Gyulaként) 1885-ben született Rimaszombatban. (Magyarosított neve a gömöri szülőföld emlékét őrzi.) Apja a halotti anyakönyv szerint „néhai Fischer Adolf”, anyja „néhai Bondi Eszter”. Családi közlés szerint két öccse volt: József és Lajos, s a család valamikor a századforduló idején, 1900 körül került föl Budapestre. Életútja sajnos ezt követően sem válik sokkal jobban megfoghatóvá. A *Népszava* nekrológiájában ezt olvashatjuk róla: „Fiatalabb éveiben a Népszava könyvkereskedés alkalmazottja volt és egyik megalapozója az öntudatos ifjúmunkás mozgalomnak. Az 1900-as évek elején nagy aktivitással dolgozott az akkori *Jövő*, majd később a *Szabadság* munkásképző egyesületekben és hosszú ideig szerkesztője volt *Az Ifjúmunkásnak*.”¹¹ Más forrásokból tudható, hogy az említett lap, amelyet szerkesztett, 1904 és 1910 között jelent meg, ám e lapnak Gömöri csak egyik szerkesztője volt.¹² A *Corvina* nekrológja valamivel adatszerűbb, konkrétebb. Eszerint Gömöri „kb. 1907. évben került a Népszava könyvkereskedéshez. Ugyanakkor a Népszava sűrűn hozta hangulatos tárcáit.”¹³ (A *Népszavából* Gulyás 1909-ből, 1916-ból és 1918/19-ből ismer tőle írásokat.) Valószínű azonban, hogy már ezt megelőzően is publikált, mert 1907-ben már *Az élet halottai* című regénye is megjelent, sőt két évvel később, 1909-ben *Petőfi világnézete* című, Kende Ferencsel közösen írt könyve is napvilágot látott. (Ez utóbbit ma is számon tartja a szakirodalom, még egy londoni könyvtár is őrizz belőle egy példányt.) Nem tudjuk, pontosan mikor nősült meg, de könyvei megjelenésekor, 22–24 éves korában már valószínűleg nős volt. Felesége (a már többször idézett halotti anyakönyvi bejegyzés szerint) Tanczer Gizella volt, aki a síron lévő adatok szerint 1888-ban született, s jóval túlélte férjét: 1974-ben halt meg. A Népszava Könyvkereskedés alkalmazásában azonban Gömöri csak néhány évig állt. Utóbb – a *Corvina* nekrológja szerint – az „Adorján Testvérek céghez került, majd a háború kitöréséig az Ibusz elődjének, az Általános Beszerzési és Száll. Rt.-nek

⁷ GULYÁS Pál: *Magyar írók élete és munkái*. 9. Bp. 1992. Argumentum Kiadó, 208.

⁸ *Halálozás*. = *Corvina* 1937. 43. sz. 133.

⁹ *Veszteségünk*. = *Népszava* 1937. okt. 12. 7.

¹⁰ A halotti anyakönyvi bejegyzést a jeles szegedi temetőkutató, Tóth Tamás szívességéből ismerem. Köszönet érte.

¹¹ *Népszava* 1937. okt. 12. 7.

¹² A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetek. A. sorozat 6–7. füzet, H–K. 891. tétel (Lakatos Éva szíves közlése.)

¹³ *Corvina* 1937. 43. sz. 133.

expedíciós osztályát vezette. [...] A háborút a fronton harcolta végig és mint zászlós szerelt le.”¹⁴ Unokaöccse úgy tudja, leszerelvén bekapcsolódott az erjedő-forrongó közéleti küzdelmekbe, sőt 1919-ben egy ideig a közoktatásügyi népbiztosságon is dolgozott valamilyen kisebb beosztásban. Ez a szerepvállalása magyarázza, hogy a Tanácsköztársaság bukása után ő is emigrációba kényszerült. Emigrációjáról a *Népszava* csak annyit mond, hogy „a forradalom utáni esztendőkből sokáig ette az emigráció keserű kenyerét”, a *Corvina* azonban azt is tudja róla, hogy a „háború után Bécsbe került, ahol a Julius Fischer Verlag megalapítója, majd a Hellas Verlag átvétele után annak tulajdonosa lett.”¹⁵ Hogy a Hellas Verlagot, amelyet régi barátja és szerzőtársa, Kende Ferenc alapított, s egyebek közt Babits, Szép Ernő és Franyó Zoltán könyveit jelentette meg, pontosan mikor vette át, nem tudjuk. Unokaöccse szerint a sorrend éppen fordított: előbb betársult a Hellas Verlagba, majd azt követően alapította meg – immár önállóan – saját kiadóját.

A kiadó megalapítása, azt kell mondanunk, mai távlatból nézve többszörösen jó ötlet volt a részéről. Mint kereskedőember, aki tudott szervezni és adminisztrálni, s ugyanakkor bizonyos irodalmi ambíciók is éltek még benne, ideális alany volt erre a szerepre a többnyire írókból és újságírókból álló, „élhetetlen” emigrációban. A sokféle tollforgató értelemszerűen csak publikálni akart, nem szervezni és adminisztrálni, kellett tehát olyan ember (s intézmény) is, aki (s amely) ezt a hálátlan feladatot leveszi vállukról. Gömöri Gyula addig fölhalmozott tapasztalatai így fölértékelték, s megadták egy szerény kenyérkereset lehetőségét.

* * *

A Julius Fischer Verlag megalapítására – a kiadványok megjelenési időpontjaiból következően – valamikor 1921 második felében került sor. A minta (s az ötletadó) nyilván a barát, Kende Ferenc Hellas Verлага lehetett, de annak bibliofil igényeit az új kiadó nem követte. Gömöri saját kiadójának címe (Wien, VII. Lerchenfelder Strasse 63.) az egyik, Kassákkal kötött szerződés¹⁶ nyomtatott cégjelzésében is szerepel. Hogy ez bérelt iroda volt-e, vagy Gömöri irodaként is használt lakásának a címe, nem tudjuk. A telefon (87-6-35) léte mindenesetre az irodaszerű használatra vall. A kiadónak természetesen bankszámlája is volt (Bankkonto: Wiener Bankverein, Wien I. Postsparkassenkonto: Nummer 94.972); ez a pénzforgalom lebonyolításához elengedhetetlen volt. A névválasztás, amely annak idején Markovits Györgyöt megtévesztette, Gömöri eredeti nevének németes változatára megy vissza, s a régi név e reaktiválásában, valamint a cégnév megválasztásában több funkció is teljesül. (1) Megnevezi a tulajdonost, (2) alkalmazkodik a működési hely nyelvi és kulturális szokásaihoz, teljességgel belesimul az osztrák kiadói mezőnybe, s (3) rájátszik egy

¹⁴ *Corvina* 1937. 43. sz. 133.

¹⁵ *Népszava* 1937. okt. 12. 7; *Corvina* 1937. 43. sz. 133. A Hellas Verlagról l. Franyó Zoltán emlékeit: *A század nagy tanúi*. Szerk.: BORUS Rózsa. Bp. 1978. RTV–Minerva.

¹⁶ Kassák Emlékmúzeum és Archivum, KM-an. 3/3. és 3/4.

híres, nagy német könyvkiadó, az S. Fischer Verlag jól bevezetett nevére, így külön reklám nélkül is megkönnyítette saját maga piaci bevezetését. A név az ismerősség érzetét keltette. Azt, hogy volt-e saját tőkéje Gömörinek, s ha igen, mekkora, nem tudjuk, de két dolog valószínű: ha volt, lehetett túl nagy, s a jelek szerint eleve számolt szerzői köre esetleges (részleges) önfinanszírozásával, a „külső” pénzekkel. Sinkó Ervin vagy Déry Tibor könyvei¹⁷ például a szerzők anyagi hozzájárulásával jelentek meg. Valamennyi saját tőke azonban az induláshoz mindenképpen kellett.

A kiadói profil érdekesen képezi le az emigráns viszonyokat. Az új kiadó volta-képpen három területet igyekezett lefedni kiadványaival. Az egyik ilyen terület – az emigráció jellegét messzemenően figyelembe véve – a baloldali beállítódású politikai kiadványok megjelenítése. Ide sorolható mindjárt az egyik első kötet, Ormos Ede könyve, amely a magyar összeomlást tekintette át, s az emigráció egyik legfontosabb, mondhatnánk emblematikus alakja, Jászi Oszkár írt hozzá előszót. Kevesebb közvetlen aktualitással bírt, de valóságos igényeket elégített ki Kropotkin francia forradalom-története vagy Marx nevezetes műve, *A tőke*, amelynek ez volt a legelső magyar kiadása. A másik terület, amelyen könyveivel a Julius Fischer Verlag jelentkezett, a kettős marginalitásban mozgó magyar avantgárd irodalom és művészet kiadása. Ez az irodalom marginális volt, mivel az akkori legújabb, még el nem fogadott szélső irodalmi modernitást testesítette meg, s azért is, mert „természetes” közegéből kiemelve, egy „idegen” kultúrában jelentkezett. Paradox módon azonban mégis ennek az irodalomnak a kiadása lett a Julius Fischer Verlag legnagyobb történeti érdeme, mert Kassák, Moholy-Nagy, Déry, György Mátyás vagy Sinkó Ervin kiadásával (s terjesztésével) a magyar avantgárd intézményesülésének egyik legfőbb előmozdítója lett. A harmadik terület – a Hellas Verlag gyakorlatának „átvételeként” – a szélesebb vagy legalábbis jobban fizető olvasói kört is elérő erotikus irodalom kiadása lett. Déry később, némi iróniával, arról beszélt, hogy ezekkel a könyvekkel Gömöri „egy kis pénzt is akart keresni”.¹⁸ Vagyont persze ezekkel sem lehetett szerezni, de – az úgynevezett keresztfinanszírozás lehetőségén túl – az így megkeresett pénz kellett Gömöri megélhetéséhez. A semmiből még egy kis kiadót sem lehetett fönntartani. Pietro Aretino ma már klasszikusnak számító műve mellett a direkt a Julius Fischer Verlagnak írott Cziffra Géza-könyv említhető itt, de ide tartozik például az *Ádám és Éva* címmel indított, s 1924-ben kilenc számot megélt folyóirat is, amely erotikus olvasnivalók közlése mellett a kiadói marketinget is szolgálta.

A Julius Fischer Verlag kis kiadó volt, sem kiadványainak címszáma, sem az eladásra szánt példányok mennyisége nem vetekedhetett egy nagy kiadó termésével. Ez magyarázza, hogy az előéletében kereskedőként dolgozó Gömöri saját kiadványainak terjesztése mellett terjesztőként közreműködött más kiadók könyveinek olvasókhöz való eljuttatásában is. Így saját terjesztésére utaló felülragasztást¹⁹ kapott egyebek

¹⁷ Gömöri György szíves közlése.

¹⁸ Gömöri György szíves közlése.

¹⁹ A felülragasztott címlap hasonmása: „...*fejünkéből töröljük ki a regulákat*”. Kassák Lajos az író, képzőművész, szerkesztő és közszereplő. Szerk.: ANDRÁSI Gábor. Bp. 2010. PIM, 152.

közt Kassák *Misilló királysága* című könyvének harmadik kiadása, s a nevezetes *Tisztaság* könyvének (1926) az egyik jelzett terjesztője is a Julius Fischer Verlag volt. A budapesti Népszava Könyvkereskedés vezetőjének, Szenes Lajosnak az emlékezéséből az is tudható, hogy a Nyugat-Európában kiadott baloldali könyveket, amelyek Magyarországon tiltólistán voltak, viszonylag nagy mennyiségben (kiadványonként 300–500 példányban) a Julius Fischer Verlag „csempészte be” Magyarországra hajón:

„Magyarországra Bécsen keresztül jöttek a könyvek, a Julius Fischer Verlag közvetítésével, illegális úton. [...] kb. háromszáz-ötszáz példány jött be egy-egy műből, ötkilós csomagokban, a DGT hajóstársaság szervezett munkás hajósai segítségével, akik szén s más áru alá dugták a könyvcsomagokat s hivatalos kikötőhelyük előtt, Újpest környékén kirakták, ahonnan a terjesztéssel megbízott elvtársak egy átmeneti raktárba, majd sürgősen az egyéni vásárlókhoz és munkáskönyvtárakhoz továbbították.”²⁰

A terjesztés elsődleges célállomásai természetesen az ország határain kívülre került magyar közösségek voltak, elsősorban a Felvidék és Erdély, de a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság is.

* * *

Milyen kondíciókkal adta ki könyveit a Julius Fischer Verlag? Erre a kérdésre a néhány megmaradt szerződés ismeretében adhatunk – sajnos erősen hozzávetőleges – választ. Nem kétséges, hogy bizonyos mértékig mindegyik kiadvány más és más keretekben mozgott; a kötelezettségvállalás, az előállítás és a terjesztés paraméterei is különböztek. A megmaradt két Kassák-szerződés, valamint a Sinkó-kötet dokumentációja mégis belevilágít valamennyire a kiadói műhelybe, s jelzi Gömöri lehetőségeit.

Az *Új művészek* könyvének előtörténetét – igaz, Kassák, nem pedig a kiadó oldaláról – Csaplár Ferenc már áttekintette. Az ő tanulmányából²¹ egyértelműen kiderül, hogy a Kassák és Moholy-Nagy neve alatt megjelent nevezetes avantgárd gyűjteményt eredetileg a Hellas Verlag adta volna ki 1921 őszén, de ez a terv meghiúsult. A Hellas helyébe a Julius Fischer Verlag lépett, maga a könyv pedig jelentős átalakuláson ment keresztül. Eredetileg irodalmi és művészeti anyagot adott volna közre a kötet, menet közben azonban ez a terv a művészeti anyag közlésére szűkült. Nézőpont kérdése, hogy ez tartalmi veszteség vagy nyereség-e. Csaplárnak azonban igaza lehet: az „internacionális” vizuális anyag, melyet nem befolyásol az irodalmi szövegeknél adódó nyelvi korlát, nagyon megkönnyítette a könyv nemzetközi recepcióját. A pár lapos bevezetőt a könyv nem magyar olvasói akár át is lapozhatták: a képek magukért beszéltek. Hogy ki kezdeményezte a tartalmi

²⁰ NAGY Péter: *Az 1919 utáni emigráció egyik kiadói vállalkozása („A Monde magyar könyvei”)*. = Irodalomtörténeti Közlemények (64.) 1960. 34–39. 36.

²¹ CSAPLÁR Ferenc: *A „Karaván”-tól az „Új művészek könyvé”-ig*. In: Uő: *Kassák körei*. Bp. 1987. Szépirodalmi Könyvkiadó, 7–13.

változtatást, nem tudjuk. Elképzelhető, hogy magának Kassáknak volt ez kényszer szülte, de végül is sikert hozó korrekciója. Ami a kiadváltást illeti, az Gömöri és a Hellas viszonyának ismeretében már érthető: Gömöri csak továbbvitte a Kende által elkezdett projektet. Ezeknél a változásoknál azonban szempontunkból most érdekesebb maga a szerződés, amelyet Csaplár tanulmánya sajnos nem tartalmaz. Az időrendben korábbi, már Gömöri által jegyzett szerződés:²²

T. Kassák Lajos úr
Wien

Igazoljuk a következő megállapodás létrejöttét:

Mi kiadjuk a teljes kézirat vételétől számított 4 (négy) hónapon belül az Ön Új művészek c. művét. A mű körülbelül 46 oldal terjedelmű lesz, melynek körülbelül a fele szöveg, a fele klisé. A klisék egy részét Ön adja.

Tartozunk Önnek a kézirat átvételekor 20, 000 – (Huszezer) oszt. koronát fizetni. További 20, 000 – (Huszezer) o. koronát kap a könyv megjelenésekor. A könyv megjelenése után havonta 30, 000 – (Harmincezer) oszt. koronát fizetünk és pedig 2 (két) hónapon keresztül. Ezen összegek a könyv megjelenése napjától számított 30, illetve 60 napra esedékesek. A harmadik hó leteltével történik az első elszámolás és pedig olyképp, hogy Ön az eladott példányok bolti árából 20 (husz) százalékot kap és pedig azon valutában, a mint az egyes példányok eladattak. Természetesen a már folyósított előlegek levonásával. További elszámolások ugyancsak ez alapon az eladás arányában történnek.

Kelt, Wienben, 1921. decz. 30.

U. i. A példányszám és az ár megállapítása kölcsönös megállapodás tárgya.

Julius Fischer

Ami ebben a kötelezettségvállalásban mindenképpen figyelmet érdemel, hogy ez egy hagyományos, mondhatnánk klasszikus megállapodás. A szerző adja a művet, a kiadó pedig fizet érte, és nyomdailag előállíttatja, majd terjeszti. A műszaki és a pénzügyi paraméterek azonban kétségtelenül szerények: ez nem egy gazdag kiadó vállalkozása. A második, ugyancsak erre a könyvre vonatkozó szerződés:²³

Wien, 1922 május 16.
Tek.
Kassák Lajos úrnak,
Wien.

Közöljük Önnel, hogy kiadjuk 1000 vagy 2000 példányban az Ön szerkesztésében „Az új művészet dokumentumai” című 6 íves művet, mely cca 4-6 oldalnyi bevezetést tartalmaz, a többi rész klissék, melyeket Ön bocsájt rendelkezésünkre. A fenti példányszám keretein belül jogunkban áll bármely nyelvű kiadás[t] hozni.

²² Kassák Emlékmúzeum és Archívum, KM-an. 3/3.

²³ Kassák Emlékmúzeum és Archívum, KM-an. 3/4.

A szerkesztésért Ön 20 % honoráriumot kap a 4000.– (Négyezer) osztrák koronás bolti árból, olyképp, hogy a klisék átadásakor fizetünk Önnek 50.000 (Ötvenezer) o. koronát előlegképp. További 50.000 (Ötvenezer) o. koronát a könyv elkészítésekor, míg a többi az eladás arányában havonkénti elszámolás mellett fizetjük. Az előleg az első két elszámolásnál levonásba jön.

E szóban lévő műből Ön bizományba átvesz 500 (Ötszáz) példányt, amit mi a könyv megjelenésekor azonnal kiadunk. Ön a könyveket könyvárusi úton nem terjesztheti. Az elszámolás havonta történik. Az osztrák bolti ár a mértékadó, úgy az eladás, mint a honorárium elszámolásánál. Jelenleg 4000.– o. K.-ban állapodtunk meg a bolti árban, azonban azt kölcsönös megbeszélés alapján megváltoztathatjuk. A terjesztésért 50 % engedményt adunk.

Tisztelettel

Julius Fischer

Ennek a megállapodásnak a legnagyobb újdonsága kétségkívül az, hogy a klisék megszerzése (előállítás?) immár a szerző, pontosabban a szerkesztő kötelessége és költsége. Márpedig a klisékészítés költséges dolog. A könyv terheinek egy nem jelentéktelen része így a kiadóról a szerzőre/szerkesztőre helyeződött át.

A harmadik szerződés, a Sinkó Ervinnel kötött megállapodás megint más jellegű. Ez érdekes módon már „közös kiadásról” beszél: a költségek kétharmadát maga a szerző, egyharmadát pedig a kiadó állja, de a könyv előállításának megszervezője és lebonyolítója értelemszerűen a Julius Fischer Verlag. Az esetleges hasznon is közösen osztoznak. Ennek az írógéppel írt, 1923. július 13-i keltezésű, Gömöri által megfogalmazott szerződésnek a lényeges része, amely megfoghatóvá teszi a kiadói műhelymunkát és árulkodik a gazdasági kondíciókról is, a következő:

„A könyvet 2.000 példányban jelentjük meg, az előállítási árához 8.000.000 o. koronával !Nyolc millió! járul hozzá [ti. Sinkó Ervin], ami megfelel az előállítási ár 2/3 (kétharmad részének) erre a mai napon átvettem két millió osztrák koronát, egy milliót július hó 17-án, – a következő két milliót legkésőbb augusztus 5-án kell megkapnom. A fennmaradó három milliót a befolyó előfizetésekből fizeti a beérkezés szerint, de legkésőbb a könyv megjelenésekor. A könyv szeptember havában jelenik meg. A bolti árat közösen állapítjuk meg. Az előfizetések kivétel nélkül az Ön által hozzájáruló 8 millióba számítandók be. Az elszámolás úgy történik, hogy a nyomda kifizetése után mutatkozó haszon feles, amely haszon vagy könyvben, vagy készpénzben számolandó el az Ön kívánsága szerint.”²⁴

E megállapodáshoz később, nagyjából a könyv elkészültekor, 1923. augusztus 27-én Gömöri utóiratot csatolt: „Az eredeti megállapodást olyan értelemben változtatjuk meg, hogy a mutatkozó hasznból ön hatvan és én negyven százalékban részesülök.”²⁵ Sinkó személyes áldozatvállalása tehát – nyilván a befolyt előfizetési pénzek ismeretében – jobban akceptálódott.

²⁴ Sinkó Ervin levelezése I. 1914–1944. S. a. r.: Kovács József. Bp. 2001. Argumentum Kiadó, 511. (A továbbiakban: SElev.)

²⁵ SElev. 511.

E könyv a kiadó története szempontjából azért is érdekes, mert Sinkónak feleségéhez írott leveleiből szinte napról napra lehet követni az előállítás történetét, s szépen megmutatkozik, mikor mi történt a könyv ügyében.

1923. július 25-éről van az első adat. Ekkor Sinkó ezt írta a feleségének: „F.-nél fenn voltam. Holnap már kapok szedés mintákat, a könyv augusztusra meglesz.”²⁶ Másnap, július 26-án Sinkó újra írt a könyvről: „Újság: jó. Fischernél fennjártam, nagyon szép betűkkel, nagy formátumban három hét múlva meglesz a könyv. Korrekturát csak 10 nap múlva kapok, ha már a fele ki lesz szedve. A Vernay-nyomda csinálja.”²⁷ A következő nap, július 27-én megint előkerül a könyv ügye: „Ma megint – véletlenül találkoztam Fischerrel. A kéziratokat a Vernay nyomdában már nagyban szedik. A könyv olyan formátum lesz, mint a Málié [Lesznai Annáé], csak szélesebb. A papír az a minőség, amit mutatott, de fehérebb színű. Augusztus vége előtt készen lesz.”²⁸ Kiderül, Sinkónak a Julius Fischer Verlaggal való együttműködése jó fogadtatásra talált. A *Bécsi Magyar Újság* kiadóhivatalának igazgatója, Barna Sándor gratulált is neki. Sinkó erről július 28-án így referált: „Barna tegnap gratulált. Hallotta, hogy a Fischer átvette a könyvem és hogy a kéziratok már a Vernay nyomdában vannak.”²⁹ Ezt követően egy nap kimarad, nincs semmi újság, de július 30-án ismét a könyv a téma: „Édes lelkem, ma fenn voltam Fischernél, a szabadkai pénz még nem jött meg, de nem baj, ő mondta, hogy néha soká tart míg megérkezik. 700 ezret lefizettem.”³⁰ A szabadkai pénz, amely késett, nyilvánvalóan a szabadkai előfizetésekből folyt be: a megállapodás szerint ezeket Sinkónak szállítania kellett. Ugyanebben a 30-i levélben még egyszer előkerült a könyv ügye. Itt a szerzői boldogság szólalt meg: „Galambom, nem tudom megírtam-e, én láttam a betűt, amivel a könyvet kiszedik. Rendkívül tetszett. Olyan, mint a régi Ady könyvekben, csak valahogy karcsúbb és világosabb. Te is meg leszel elégedve, biztosan.”³¹ A levelezés néhány napig hallgatott a könyvről, de mint utólag kiderült, a munka folyt. A fejleményekről augusztus 6-án Sinkó így tájékoztatta feleségét:

„Délelőtt voltam a Fishernél. Holnap-holnapután már megkapom a dráma levonatát is – azonkívül már minden ki van korrigálva – úgy hogy még ezen a héten betördelik és jövő héten talán már nyomni kezdik. Korrekturát még kettőt kapok a betördelt versekből, hogy esetleg a tördelésben is változtathassak. Az én korrigálásomat még Fischer és a szedő is ellenőrzi, úgy hogy hiba nem lehet.”³²

²⁶ SElev. 251.

²⁷ SElev. 253.

²⁸ SElev. 254.

²⁹ SElev. 256.

³⁰ SElev. 258.

³¹ SElev. 259.

³² SElev. 261.

Az erről referáló levél hétfői, a „jövő hét” tehát, amelyen esetleg megkezdődik a könyv nyomása, a 13-ával kezdődő hét volt. Addig azonban Sinkó nem várt az újabb beszámolóval, már augusztus 8-án újra írt a könyvről:

„A könyvemről már megírtam, hogy a dráma kivételével – amit talán holnap kapok meg – mindenről megcsináltam már az első korrekturát. Most nagyon sokat gondolok Arturra, még többet, mint az előtt. Az ő ciklusához hozzá is írtam még egy verset, ez lesz a ciklusban a befejező vers, már ki is szedték ezt is. Hogy még milyen verseket lehet majd beletenni, az a tördelés után fog kiderülni.”³³

Az ilyen pótlólagos szövegbetoldásokat a nyomdák és a kiadók általában nem szeretik, ezek belezavarnak a folyamatba, és lassítják a munkát. Gömöri és a nyomda azonban ez esetben engedett a szerzői igényeknek. Lehetséges, hogy azért, mert Sinkó könyvének előállítására jó ütemben haladt, így volt némi mozgáster a szerzői közbeavatkozásokra. Ugyanez a levél ugyanis arról is beszámolt, hogy a nyomda szerint jól álltak a dolgok: „A szedő ma azt mondta, hogy számítása szerint 20.-a előtt is tán már készen lesz a könyv. – Amint sikerült valamit összeszedned, küldd ép ez okból mindjárt el.”³⁴ A Vernay Nyomda szedőjének optimizmusa nem is volt indokolatlan. Augusztus 10-én Sinkó már újabb fejleményekről számolhatott be: „Ma visszaadtam már kikorrigálva a drámát, most már gyors tempóban fog menni a dolog. Ezen a héten a korrigálással lesznek a nyomdában elfoglalva, jövő héten megkezdik a tördelést.”³⁵ Ha tudjuk, hogy e levél pénteki napon íródott, akkor világossá válik, hogy a „jövő hét”, amikor megkezdik a nyomdában a tördelést, már nagyon közel volt. Hétfő 13-ára esett.

Ez magyarázza, hogy 13-án Sinkó azon medítált, hogy a ráeső költségből még mennyit kell gyorsan előteremtenie: „a nyolc millióból mindent összevéve 1 millió 2 százezer hiányzik még pontos számítás szerint. Ez pedig biztos együtt lesz, hiszen egész csomó gyűjtőív van még kint jó kezekben.”³⁶

A könyv, *A fájdalmas Isten* minden valószínűség szerint 1923. augusztus 20-a körül készült el. A megállapodás megkötésétől a megjelenésig tehát alig több mint egy hónap telt el. Ez egyáltalán nem mondható lassú folyamatnak, sőt kimondottan gyorsnak kell tartanunk. Ha a Julius Fischer Verlag mindig ilyen ütemben dolgozott, illetve dolgoztatott, akkor – gyorságát tekintve – mozgékony, jó kiadónak minősíthető.

A könyv utóéletéhez tartozik, de önmagában is érdekes és (bizonyos vonatkozásban) szimptomatikus, hogy szűk egy évvel később, 1924 júniusában a könyv terjesztésével foglalkozó egyik ügynök, egy bizonyos Weiss Imre bepanaszolta Sinkónál Gömörit. Mint június 17-i leveléből kiderül, az újvidéki előfizetők még nem kapták meg Sinkó könyvét:

³³ SElev. 264.

³⁴ SElev. 265.

³⁵ SElev. 266.

³⁶ SElev. 268.

„arról van szó, hogy Fischer raktárában fekszenek könyvei mikor egyesek, ha még oly kevesen is, előfizetéssel bizonyították érdeklődésüket, s még ezek sem juthattak egy év után könyvéhez. [...] Egy percig sem kételkedem benne, hogy Fischer elmulasztotta feladni a könyveket – elvégre a portó megtakarításával is lehet pénzt keresni, s bevett szokás a postánál, hogy elkobzott küldeményekről elismervényt küld a feladónak.”³⁷

A levél szerint kb. harminc példányról volt szó. Utólag, források híján már nem dönthető el, igazak-e a vádak, vagy Weiss csak néhány értékesíthető példányhoz akart hozzájutni. Ez is, az is lehetséges. Az ügy kisszerűsége mindenestre figyelemre méltó, s jelzi, hogy az adott körülmények között a terjesztéssel nem volt minden rendben. De van egy másik érdekessége is Weiss levelének; egyik passzusából ugyanis némi képet nyerhetünk Gömöri Gyula életmódjáról is:

„A »Heim« -clubban (Cafe de L’Europe) található meg Fischert 6-8 között. Kérem, menjen el hozzá – én úgysem léphetek fel elég erélyesen ebben az ügyben, mert nekem más ügyeim is vannak vele. – Fischer kötelessége most, hogy haladéktalanul elküld körülbelül 30 könyvet, amit én kiosztanék azok között, akik a könyvet nem kapták meg.”³⁸

* * *

A Julius Fischer Verlag maga terjesztette kiadványait, ügynökei segítségével (ilyen ügynök volt Weiss Imre is), s egyes szerzők (például, mint láttuk, Kassák) maguk is részt vettek saját könyvük terítésében. Az erotikus könyvek, amelyekből a kiadó leginkább remélhetett bevételt, speciális terjesztésben jutottak el a vásárlókhoz. Az erotikus könyv akkor még csak „megtűrt”, sőt félig-meddig alantas kiadványtípusnak számított, „diszkrétén” kellett lebonyolítani árusítását. A kiadó ezért úgynevezett zárt terjesztésben terítette ilyen könyveit, azt a látszatot keltve, mintha ezek csak „kézirát gyanánt”, valami magasabb szempontra tekintettel lettek volna kinyomtatva, egy eleve szűk és zárt körnek. Ezt a magyarázatot – sajtójogi megfontolásokból – maguk a kiadványok is tartalmazták. Pietro Aretino könyvében például ez olvasható: „A könyv kereskedelmi forgalomba nem került és csak az erkölcstörténet komoly kutatói számára, előzetes rendelőknek készült, annyi példányban, ahányan megrendelték. Minden könyv kézzel számoztatott.”³⁹ Hogy mi módon történt az igényfölmérés, és a kiadó ténylegesen miképpen végezte a terjesztést, nem tudjuk. De valahogyan ez is megtörtént. Érdekes, hogy mint a tulajdonos egyik későbbi tanúvallomásából kiderül, ezt a zárt terjesztési stratégiát olykor politikai jellegű könyvek esetében is alkalmazták – vagy legalábbis ezt a látszatot akarták kialakítani. Kassák Lajos *Álláspont* című kötetéről pár évvel később Gömöri ezt a magyarázatot adta írásba:

³⁷ SElev. 271.

³⁸ SElev. 271.

³⁹ A könyv idézett önmeghatározását a mai aukciós katalógus is átveszi: Opera Antikvárium 23. árverése (2011. dec. 7.), 63. tétel.

„a Kassák Lajostól »Álláspont« cím alatt kiadásomban megjelent könyv a könyvkereskedelemben nem került. A könyv kizárólag mint kézirat, zárt borítékban bizonyos személyek részére küldetett. Tartalma, vitajellegénél fogva belekapcsolódik a kommunista pártban annakidején folytatott elméleti harcokba. A könyv 300 példányban jelent meg, ebből 150 szétküldetett, a többi pedig makulaturaként lett megsemmisítve. Egyetlen egy könyv sem küldetett Magyarországra, sem nyilvános könyvkereskedésben nem árusított és ma sem kapható sehol.”⁴⁰

Ez a magyarázat azonban Kassák bírósági perének aktái közt maradt fenn, vele a kiadó nyilvánvalóan szerzőjét próbálta védeni.

* * *

Nagy, s egyelőre alig-alig megválaszolható kérdés, hogy vajon hány könyvet adott ki a Julius Fischer Verlag? Kiadói katalógusa nem ismeretes (ha volt, akkor lappang), hozzávetőlegesen teljesnek mondható kollekcója még nagy könyvtárainkban sincs, a könyvaukciók pedig értelemszerűen csak egyes műveket favorizálnak. (Igaz, azok esetenként elég nagy pénzért cserélnek gazdát.) Könyvtári és aukciós katalógusokból, irodalmi hivatkozásokból, innen-onnan úgy kell összekeresgélni az adatokat, ha meg akarjuk tudni, mely könyvek jelentek meg Julius Fischer cégjelzésével.

Az alábbi, húszegynéhány tételes lista nyilvánvalóan nem tartalmaz minden kötetet, amelynek itt lenne a helye. Közreadása mégis indokolt, mert minden hiánya ellenére ez a csonka lista mégis ad valamiféle összképet a kiadványszerkezetről, a kiadási „politikáról”, s pusztá léte is – remélhetőleg – újabb, eddig nem regisztrált Fischer-kiadványokat csalogat elő az elfelejtettségből. Az, amit eddig sikerült számba venni, a következő:

ORMOS Ede: *Mi okozta Magyarországnak szétbomlását?* Előszó: JÁSZI Oszkár. Wien, 1921.

Julius Fischer, 124 p.

MARX, Karl: *A tőke. A közgazdaságtan bírálata.* 1. Első könyv: *A tőke termelési folyamata.* 1–2. Ford.: GUTH Antal. Wien, 1921. Julius Fischer, XVI, 393 /5/: 235 /9/ p.

IGNOTUS: *Olvasás közben.* Új folyam. Újságcikkek 1913 és 1921 között. Wien, 1922. Julius Fischer, 126 p.

KROPOTKIN Péter: *A francia forradalom.* 1–2. Ford.: SZAMOS-KÓRÓDI Antal. Wien, 1922. Julius Fischer.

GORKIJ: *A kispolgár.* Ford.: PALLÓS Margit. Wien, 1922. Julius Fischer, 60 p.

DOSTOJEVSKI: *A főinkvizítor.* Ford.: SIMA Elemér. Wien, 1922. Julius Fischer, 50 p. /Klaszszikus írások/

GOGOL: *Egy óriult emlékiratai.* Ford.: BARTA Sándor. Illusztrálta és a szöveget köré írta: BORIS László. Wien, 1922. Julius Fischer, (2) p. + 29 tábla.

Marx és Engels filozófiai és politikai fejlődése. (Levélváltásuk 1. sorozata. 1844–1853.) Ford.: RAINER Ottó. Bev., jegyz.: BOLGÁR Elek. Wien, 1922. Julius Fischer, 168 p. /Marx-könyvtár 1./

TAGORE, Rabindranat: *Nacionalizmus.* Ford.: BARTA Sándor. Wien, 1922. Julius Fischer, 103 p.

⁴⁰ Idézi: MARKOVITS Györgyi: *Kassák Lajos az osztálybíróság előtt.* = Magyar Könyvszemle (83.) 1967. 371–376. 372.

- DÉRY Tibor: *Ló, búza, ember. Versek 1921–22.* Wien, 1922. Julius Fischer, 45 p.
- DÉRY Tibor: *A kéthangú kiáltás.* Wien, 1922. Julius Fischer, 75 p.
- Új művészek könyve.* Összeáll.: KASSÁK Lajos, MOHOLY-NAGY László. Wien, 1922. Julius Fischer.
- GYÖRGY Mátyás: *Ismét csudák. Versek.* Wien, 1922. Julius Fischer, 23 p.
- SINKÓ Ervin: *A fájdalom Isten. Versek.* Wien, 1923. Julius Fischer.
- ARETINO, Pietro: *Az apácák éneke.* Írta az isteni - -. Wien, é. n. Julius Fischer, 95+(1) p.
- MIRBEAU, Octave: *Egy finom úr története.* Wien, é. n. Julius Fischer.
- OVIDIUS: *A szerelem művészete.* Ford.: GÁSPÁR Endre. Wien, é. n. Julius Fischer.
- CZIFFRA Géza: *Kárhozott asszonyok.* Wien, 1924. Julius Fischer, 64 p.
- Ádám és Éva.* Folyóirat. Fel. szerk.: STENZEL, Johann. Indult 1924. március 14-én. Wien, Julius Fischer. Megjelent hetenként. 1924. 1. évf. 1–9. sz.
- BÁLINT Imre: *Alfa.* Regény. Wien, 1924. Julius Fischer.
- KASSÁK Lajos: *Álláspont. Tények és új lehetőségek.* Wien, [1924], Julius Fischer.
- GÁSPÁR Endre: *Kassák Lajos az ember és munkája.* Wien, 1924. Julius Fischer.
- KACZÉR Illés: *Az álomtelepes.* Regény. Wien, [1924], Julius Fischer, 108+ (4) p.
- FEITH, Marie: *Wie man Manner fesselt! Eine Mahnung an alle Frauen.* Wien, é. n. Julius Fischer.
- Fiatalok könyve.* Heves Ferenc, Vajda Miklós, Szántó Pál, Győr Ferenc és Erg Ágoston versei. Wien, 1924. Julius Fischer.
- BARNA József: *A költő árnyéka.* Wien, 1925. Julius Fischer, 175 p.
- BEN AMI [BERGER – utóbb: BENAMY – Sándor]: *Európától Azsiáig. -- útleírásai.* Wien, 1925. Julius Fischer, 160 + (2) p.
- BEN AMI [BERGER – utóbb: BENAMY – Sándor]: *Új Palesztina. Sztambultól--Kairóig.* Wien, 1925. Julius Fischer, 166 p + 16 melléklet.

* * *

A kiadónak – a kiadványok elemzéséből megállapíthatóan – nem volt saját nyomdája. „Idegen” nyomdákkal (Vernay, Elbemühl, Ring stb.) dolgoztatott, amelyek zömmel bécsiek voltak. Bécsben ezekben az években sok magyar nyomdász dolgozott, a magyar szövegek szedése tehát több helyen is megoldható volt. Egyéb nyomdahelyről is tudunk azonban; Benamy Sándor két könyvét például Kolozsvárott nyomták. Hogy mikor melyik nyomdát választották, az – valószínűleg – az aktuális pénzügyi kondícióktól függött, esetleg az éppen szabad kapacitásoktól. Ez természetesen némileg hullámzó minőséget eredményezett. A jobban felszerelt nagy nyomdák jobb átlagszínvonalon tudtak dolgozni. Saját tipográfusa a cégnek nem volt, így saját tipográfiai eszmény híján a váltakozó nyomdai lehetőségek határozták meg a kiadványok tipográfiai arculatát. Pontosabban a könyvek egy részénél a szerzői ízlés és ambíció is meghatározó volt, s ez többnyire javított a kiadványok küllemén. Az avantgárd kiadványok borítófedele például részben a magas fokú tipográfiai tudatossággal dolgozó Kassák, részben a köréhez tartozó festők és grafikusok ízlése szerint alakult. Az avantgárd kiadványok jellegzetes, a figyelmet már borítófedelükkel fölhívó tipográfiai stílusa ma önmagában is vonzóvá teszi e könyveket a műtárgypiacon. A tipográfiai jellemzők módszeres számbavétele azonban még várat magára.

* * *

Hogy meddig élt a Julius Fischer Verlag, pontosan nem mondható meg. 1926-ban még bizonyosan létezett, hiszen *A tisztaság könyve* terjesztését⁴¹ még ez a cég végezte. Saját kiadott könyvét azonban 1926-ból már nem ismerünk, s későbbi kiadványairól sincs semmi dokumentum. 1926 a bécsi magyar emigráció főszozlásának éve volt: aki tehetett, hazatért, aki nem tehetett, továbbállt. A bécsi magyar kulturális intézményrendszer okafogyottá vált, magyar könyvkiadásra Bécsben immár nem nagyon volt szükség. Az unokaöcs, Gömöri György maga is sokáig úgy tudta, hogy nagybátyja már 1926-ban hazatért emigrációjából, s így kiadója is megszűnt. A valóságos eseménytörténet azonban némileg más. Abból, amit jelenleg tudunk Gömöri Gyuláról, arra következtethetünk, hogy kb. 1930-ig még Bécsben élt. S ha ott élt, valamiből meg is kellett élnie. Elképzelhető tehát (s ez a legvalószínűbb), hogy cége birtokában, kapcsolatrendszerét működtetve könyvterjesztéssel foglalkozott – minderről azonban bizonyosat nem tudunk. Egy 1926 utáni irat jelzi csak, hogy cége továbbra is létezett. A hazatérő, s Budapesten bíróság elé állított Kassák perében, 1927. február 24-én Gömöri még „mint a Fischer J. kiadóvállalat tulajdonosa” adott ki Kassákot mentő nyilatkozatot, tudatosan kisebbitve Kassák művének elterjedtségét.⁴² A *Corvina* nekrológiájából pedig annyi derül ki későbbi sorsáról, hogy „az 1930. évben Pozsonyba telepedett le, ahol a Gutenberg Verlag csehszlovákiai fiókját vezette”.⁴³ Budapestre – hazatérőben visszavéve magyarosított nevét, a Gömörit – 1936-ban települt vissza. Ahogy a *Corvina* írja róla: „Végül Budapesten 1936. évben a Gömöri könyvkereskedés alapításában és vezetésében fejtett ki értékes tevékenységet.”⁴⁴ Ez utóbbi vállalkozása emlékét a családi emlékezet is őrzi. A lipótvárosi kis könyvkereskedést, amelyet a hazatérő Gömöri öccsével, Józseffel együtt tulajdonolt, ténylegesen ő vezette. Itthon azonban nem véletlenül vette föl a kapcsolatot József Attilával, hiszen – ahogy a *Népszava* nekrológiájában is olvashatjuk – kereskedői munkája mellett, „amikor hazajött, teljes erővel bekapcsolódott a [szociáldemokrata] párt- és szakszervezeti mozgalomba. Az irodalom, a természettudományok és a szocializmus köréből tartott előadásokat és állandó munkatársa volt a szakszervezeti és pártsajtónak.”⁴⁵ Budapesti lakása az V. kerületi Fátka utca 40. alatt⁴⁶ volt, ahol feleségével együtt élt. Ez az életszakasza azonban nem tartott sokáig. 1937 őszén gyors lefolyású agydaganat végzett vele. Olivecrona professzor, aki Karinthy agyműtétét is végezte, állítólag vállalta volna megoperálását, de a műtéthez szükséges pénzt nem sikerült összeszednie; cégtársa, József testvére nem volt hajlandó kivenni a boltból azt a pénzt, ami ehhez kellett volna.⁴⁷ 1937. október 9-én halt meg: a halál helyszíne – az anyakönyvi bejegyzés szerint –

⁴¹ Gömöri György szíves közlése.

⁴² MARKOVITS: *i. h.* 1967. (40. jegyzet) 372.

⁴³ *Corvina* 1937. 43. sz. 133.

⁴⁴ *Corvina* 1937. 43. sz. 133.

⁴⁵ *Népszava* 1937. okt. 12. 7.

⁴⁶ Vö. a halotti anyakönyvi bejegyzéssel.

⁴⁷ Gömöri György szíves közlése.

„Baross u. 23., Klinika”, a halál oka „agydaganat”. Nevét, paradox módon, a Julius Fischer Verlag őrzi meg, amely a magyar irodalom- és művelődéstörténet kicsiny, de fontos intézménye volt néhány éven át.

ANDRÁS LENGYEL

Un éditeur hongrois de Vienne: Julius Fischer Verlag

Après la décomposition de la Monarchie Austro-Hongroise (1918) et les révolutions suivant (1918/19), la culture hongroise a connu de conditions radicalement différents. Un des signes de ce changement est le fait, que non seulement de grands blocs ethniques ont été détachés du pays, et sont devenus minorités d'un état successeur mais en même temps une émigration politique importante s'est formée. Une des scènes les plus importantes est devenu la capitale autrichienne, Vienne, où, dans un certain temps, la majorité des émigrants menaient leur vie, formant une vie culturelle féconde. (Cette émigration, un certain temps avait pourvu non seulement ses propres cercles, mais également les Hongrois des États successeurs en littérature hongroise. L'éditeur Julius Fischer Verlag était une des petites mais importantes firmes dans les années 1920. Le propriétaire en était Gyula Gömöri (1885–1937), qui, avait employé la variante allemandisé de son nom original (Gyula Fischer). Le grand mérite de l'éditeur c'est la publication de plusieurs ouvrages des auteurs de la littérature de l'avantgard hongroise (Lajos Kassák, László Moholy-Nagy, Tibor Déry, Mátyás György, Ervin Sinkó etc.) L'étude présente l'histoire du Julius Fischer Verlag, retraçant sa carrière et y ajoutant la liste des livres parus.